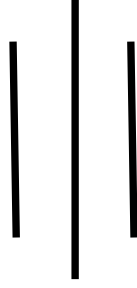
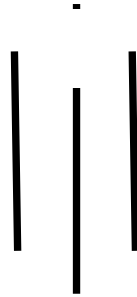

अछाम चण्डीका क्षेत्रका खस खुलाल कुँवर समुदायको सांस्कृतिक अन्वेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत
नेपाली इतिहास संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधपत्र प्रस्तोता

रमेशबहादुर कुँवर

रोल नं. ३२७५

त्रि.वि. दर्ता नं ६-१-५५-२२६-९६

नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

काठमाण्डौं

२०७६

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषय अन्तर्गतको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिको लागि रमेश बहादुर कुँवरले मेरो निर्देशनमा अछाम चण्डीका क्षेत्रका खस खुलाल कुँवर समुदायको सांस्कृतिक अन्वेषण नामक प्रस्तुत शीर्षकमा शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । निजको कार्यवाट म सन्तुष्ट छु । अतः प्रस्तुत शोधपत्रको परीक्षण मुल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

डा. महेशकुमार आचार्य

सह-प्राध्यापक

शोध निर्देशक

मिति : २०७६/०४ / गते ।

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अर्न्तगत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषय अर्न्तगतको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपुर्तिको लागि रमेशबहादुर कुँवरले मेरो निर्देशनमा अछाम चण्डीका क्षेत्रका खस खुलाल कुँवर समुदायको सांस्कृति अन्वेषण नामक शीर्षकमा तयार पारिएको यस शोधपत्र नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधिको लागि उचित भएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

.....
डा. महेशकुमार आचार्य

सह-प्राध्यापक

(शोध निर्देशक)

प्रा. डा. पेशल दाहाल

(बाह्य परिक्षक)

.....
प्रा.डा. मदन कुमार रिमाल

(विभागीय प्रमुख)

मिति:

कृतज्ञताज्ञापन पत्र

अछाम चण्डीका क्षेत्रका खस खुलाल कुँवर समुदायको सांस्कृतिक अन्वेषण नामक प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको उपाधीको आंशिक परिपूर्ति निमित्त तयार पारिएको हो ।

यस शोधग्रन्थको शीर्षक चयनदेखि शोधपत्र तयार पार्दा सम्म प्रेरणादायी एवम् शोधनिर्देशकको भूमिका निर्वाह गरिदिनुहुने डा. महेशकुमार आचार्यप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनमा आवश्यक सल्लाह सुझाव प्रदान गरी विशेष सहयोग गर्नुहुने नेपाली, इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. मदन कुमार रिमालप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र लेखनको क्रममा विशेष रूपमा प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने गुरु पशुपति न्यौपाने, प्रा.डा. डिल्ली वली, प्रा.डा. पेशल दाहाल एवम् संस्कृति केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुआमा र गुरुजन प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसैगरी अध्ययन र शोधपत्र लेखनको क्रममा प्रशासनिक सहयोग गर्नुहुने संस्कृति विभागका सम्पूर्ण कर्मचारीहरु प्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

स्थलगत अध्ययन अवलोकनको क्रममा आफ्नो काम थाती राखेर उत्साहपूर्वक साथ र सहयोग दिनुहुने आदरणीय दाजु रामबहादुर कुँवर, भतिज केशरबहादुर कुँवर, सहपाठी मोहन भूल, टक्कर ताम्राकारलाई विशेष सम्झन चाहन्छु । यसका साथै मेरो हरेक पाईलापाईलामा बाटो देखाउनु हुने बुबा कर्णसिंह कुँवर, आमा सरस्वतिदेवी कुँवर, पत्नी प्रमिला कुँवर भाई एकिन्द्रकुमार कुँवर, भाईबुहारी सुधा कुँवर, छोराहरु माधवसिंह र आदित्यसिंह कुँवर र नातिनी पशुपति कुँवरलाई पनि मुख्य रूपमा सम्झन चाहन्छु । अध्ययनको क्रममा प्रत्यक्षअप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण महानुभावलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्रको लागि आवश्यक प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने मित्र जनक के.सी. लाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

रमेशबहादुर कुँवर

साँफे बगर ८, चण्डीका

शोधपत्र प्रस्तोता

विषय सूची

अध्याय - एक	१-१३
शोध परिचय	
१.१ पृष्ठभूमी	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	३
१.४ पूर्व साहित्य समिक्षा	३
१.५ अध्ययनको औचित्य	९
१.६ अध्ययनको सीमा	९
१.७ अनुसन्धान पद्धति	१०
१.७.१ अनुसन्धान ढाँचा	१०
१.७.२ तथ्याक संकलन विधि	१०
१.७.२.१ अवलोकन	११
१.७.२.२ अन्तर्वार्ता	११
१.७.२.३ नक्सा र चित्राङ्कन	१२
१.७.३ नमूना छनोट विधि	१२
१.८. अनुसन्धानको अध्याय विभाजन	१२

अध्याय : दुई

अछाम चण्डीकास्थित खस खुलाल कुँवर समुदायको संक्षिप्त परिचय	१४-३०
२.१ पृष्ठभूमि	१४
२.२ अछाम जिल्लाको संक्षिप्त परिचय	१७
२.२.१ महत्वपूर्ण धार्मिक एवं पर्यटकीय स्थलहरू	१९
२.२.२ साँफेबगर नगरपालिका र चण्डीका गाउँको परिचय	२०
२.२.३ भौगोलिक अवस्थिती	२१
२.३ अछामको नामाकरण	२३
२.४ चण्डीका क्षेत्रको जातीय बसोवासको अवस्था	२५
२.५ खस खुलाल कुँवरहरूको जातीय परिचय	२५
२.५.१ खस खुलाल कुँवर शब्दको व्युत्पत्तिगत आधार	२५

२.५.२	खस खुलाल कुँवरको गोत्र	२७
२.५.३	वंशावलीको संक्षिप्त परिचय	२९

अध्याय-तीन

३१-३७

खस खुलाल कुँवर समुदायको भौतिक संस्कृति

३.१	धार्मिक तथा पुरातात्विक सम्पदाहरु	३१
३.१.१	मठ मन्दिर	३१
३.१.१.१	चण्डीका मन्दिर	३२
३.१.१.२	कैलासेश महादेव (जिमराणी) मन्दिर	३३
३.१.१.३	मष्टोलिङ्ग	३३
३.१.१.४	हातहतियार	३४
३.१.१.५	भिउ ढुङ्गो	३४
३.१.१.६	जिमराणीको भोटेकोट	३४
३.२	भाँडावर्तन	३४
३.२.१	वाद्य यन्त्र	३५
३.३	परम्परागत वस्त्र आभुषण	३६
३.४	परम्परागत उत्पादन वस्तु	३६

अध्याय-चार

३८-५३

खस खुलाल कुँवर समुदायको अभौतिक संस्कृति परम्परा

४.१	नागपञ्चमी	३८
४.२	गंगा दशहरा	३८
४.३	जनैपूर्णमा	३९
४.४	रोट्ट्या त्यार	३९
४.५	विसु पर्व वा विसु तिहार	३९
४.६	महाशिवरात्री	४०
४.७	गौरा	४१
४.८	अनन्त्या पुनि	४२
४.९	दशैं	४२
४.१०	मुवा औशीं	४३

४.११	चण्डीका क्षेत्रमा प्रचलित खस खुलाल कुँवरहरुको संस्कारहरु	४३
४.११.१	जातकर्म संस्कार	४३
४.११.२	छैटी	४४
४.११.३	नवान्नी	४४
४.११.४	भात खुवाई, अन्न चखाई वा अन्न प्राशन	४४
४.११.५	कान छिन्टिने वा कर्णभेद संस्कार	४४
४.११.६	चुडाकर्म	४५
४.११.७	व्रतबन्ध	४५
४.११.८	विवाह संस्कार	४६
४.११.९	मृत्यु संस्कार	४७
४.११.१०	केहि विशिष्ट संस्कृति	४८
४.११.१०.१	मस्टो पुजे	४८
४.११.१०.२	छाउपडी	५०
४.११.१०.३	होरी	५१

अध्याय-पाँच

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५४-५९

सन्दर्भ सामग्री सूची

अनुसूची क सान्दर्भिक नक्सा तथा तस्विरहरु

अनुसूची ख अर्न्तवार्तामा सहभागी व्यक्तिहरुको सूची

अनुसूची ग खस खुलाल कुँवरहरुको वंशावली